

VALORI LEXICO-SEMANTICE FIGURATE. REPREZENTARE LEXICOGRAFICĂ

Doina NEGOMIREANU

Comunicarea, ca „proces de transmitere a unui mesaj” (DȘ), dispune, ca limbaj verbal, de două căi fundamentale în realizare, calea orală și cea scrisă.

Transpunerea, chiar și parțială, a unor componente dintr-un plan în altul este folosită curent: descrierea lingvistică a unei imagini (pictură, fotografie, scenă de film etc.) sau, dimpotrivă, de redare a unei exprimări orale prin mimică, gestică ș.a., ceea ce nu exclude și combinarea acestora, întâlnită, de altfel, frecvent.

Apelarea specifică în comunicare la enunț, la combinații sintagmatice nu anulează potențialul informativ de care beneficiază fiecare unitate lexicală în parte, inclusiv în virtutea statutului morfo-sintactic prin care se reprezintă în articularea oricărui mesaj.

Sensul denotativ, al denominației, este reperul prin care se judecă, explicit sau implicit, regimul semantic al tuturor sensurilor stabilizate diacronic afiliate unității lexicale.

Dacă derivarea semantică explicită are la bază o asociere transparentă cu una sau mai multe unități semice din structura denotației, derivarea semantică implicită, statornicită funcțional printr-o distribuție inedită în relațiile interlexicale sintagmatice, se motivează complex, cu repercusiuni în consecință asupra procesului de decodare.

Conotația care intervine cu analogii pe fondul denotativ urmează adesea trasee pe arii imagistice dificil de apreciat ca stabilitate și/sau dezvoltare în timp, inclusiv sub aspect numeric.

Grefate pe ceea ce lexicografic se definește succint ca „reflectare artistică a realității” (DEX:475), conotațiile expresive sunt identificabile de la nivelul cuvântului până la construcții lexico-semantice ample, metalogisme sau tipuri de limbaj (vezi, BES, FL, GF, IL, ML, RM, TS).

Constanța și frecvența în comunicare ale sensurilor sau construcțiilor figurate sunt recunoscute în timp prin mărturii, în cea mai mare măsură, în variantă scrisă, cu o tradiție de veacuri.

Tehnica audio-vizuală din epoca contemporană oferă posibilitatea înregistrării mesajelor orale în formule variate, depozitarea în bănci de date constituind, în acest sens, o soluție benefică pentru istoria limbii și cultură, în genere.

Interesul pentru semantismul aflat sub auspiciul metaforice se recunoaște de-a lungul timpului de la simple analize izolate, vizând încărcătura semantică asumată de un cuvânt anume, la interpretări de text, asociindu-se adesea domenii cu obiective distincte, dar și cu tangențe sugestive (retorica, lexicologia, stilistica, poetica ș.a.; vezi, FL, IS, MSA).

Intervențiile teoretice, la rândul lor, detașat de mărime, număr sau consistență, poartă amprenta stadiilor de cercetare aferente unor perioade și în virtutea concepțiilor aparținând unor școli lingvistice statuate ca atare la un moment dat.

Indiferent de terminologia practică pentru ceea ce curent se înțelege prin *sens figurat* (de pildă, *sens conotativ*, *sens afectiv*) sau nuanțe ale acestuia care îi marchează natura (*sensuri metaforice*, *sensuri metonimice*, prin *sinecdocă*), delimitarea unui asemenea sens presupune o corelare a cunoștințelor obiective cu ceea ce vorbitorii doresc să releve caracterologic cu maximă forță persuasivă (vezi, DȘ:200, 448).

Dezvoltând notele particulare prin care se individualizează expresivitatea manifestată la nivelul compartimentelor limbii proiectate în textul poetic, purtător prin excelență al unor asemenea valori, profesorul Ștefan Munteanu relevă complexitatea

conexiunilor care se pot regăsi în asemenea spațiu de comunicare, emblematic pentru sensurile figurate și prin care „se introduce o notă particulară sugerând elemente în plus, de ordin afectiv, sau diferențiate funcțional și adăugate la semnificația cuprinsă în noțiune” (MS:157).

Exceptând teoretizările sau analizele vizând sfera beletristicii, lexicografia, prin specific, constituie, fără îndoială, o sursă de neeludat într-o apreciere privitoare la fondul expresiv al limbii, în cazul de față al limbii române, cu diferențe valorice legate de tipologia unor astfel de lucrări (dicționare generale, explicative, speciale etc.), dar și legate de momentul istoric al elaborării lor.

O disociere se impune și din acest punct de vedere. Dicționarele, cu precădere cele generale și explicative, includ și informații asupra sensurilor derivate, motivate figurat prin „transferul de denumiri” (BES:55), apelându-se la tropi și care, prin constanță funcțională, și-au dobândit un loc „eligibil” în polisemia unui cuvânt.

Sunt dicționare care optează pentru o prezentare sincronică (vezi, DEX), altele pentru cea diacronică (precum DLR). Pe de altă parte, dicționarele explicative, în genere, din varii motive, inclusiv tipologic, nu ilustrează sensurile prin citate semnificative excerptate din texte sau realizate redacțional, decât în cazuri rare, pentru sensuri a căror decodare este considerată dificilă, ambiguă etc.

Oferta unor dicționare generale, de tipul DLR, este mai generoasă, nu numai prin faptul că sensurile figurate au o susținere cu citate, prezentate în ordinea lor istorică, dar și prin tehnica laxă adoptată, permițând marcarea unor asemenea valori și ca simple nuanțe nelexicalizate, care, în timp, lipsite de atestări noi care să le confirme o prezență în comunicarea scrisă sau orală, devin, practic, „efemeride semantice”.

Un adjectiv precum **tocită,-ă**, de pildă, derivat al verbului **toc**¹, este înregistrat în DEX ca determinant doar prin ceea ce se redă și în sensul denotativ al verbului „care nu mai taie, cu tăișul uzat, ros, îngroșat”, despre obiecte tăioase sau ascuțite, cu o generalizare aparte, înțelesul: „ros, uzat”. În DLR, adjectivul apare cu o structură polisemantică, în care, exceptând sensul denotativ și generalizarea, identice cu cele din DEX, se relevă o diversificare cu sensuri stabilizate, în plan expresiv, cu un transfer de la *inanimat* la *animat*: „slăbit, amortit” (*auzul și văzu-i tocit*), iar despre cuvinte, fraze etc., cu sensul „banalizat prin repetare deasă...”. În ambele cazuri, dezvoltarea semică are la bază „lipsa de funcționalitate”.

O paradigmă distribuțională variată, susținând nuanțe expresive, de tip metaforic, sub incidența denotației, dar fără constituiri semantice propriu-zise, conduce la o deschidere în sfera animatului și cea a inanimatului (de exemplu, *coarnele [lunii]... sunt cam tocite; blăunile tocite; hainele ei tocite de aba; sufletul tocit; gleznele tocite* ș.a.; DLR).

Un tip aparte de dicționar special este *Dicționarul Luceafărului eminescian* (vezi, DE) care, prin natura textului abordat, este dominat, prin excelență, de conotații expresive la nivel strict lexical, dar și de contexte figurate, de imagini artistice în care cuvintele își mențin și valori denotative. Inventarul lexical, care depășește 700 de unități, include aproximativ 130 de cuvinte, având în structura lor polisemantică unul sau mai multe sensuri figurate sau nuanțe figurate asumate de contexte desfășurate pe spații mai restrânse sau mai largi în constituirea mesajului, viziunea poetică justificând ocurența multora doar în textul eminescian. Substantivul **noapte**, de pildă, are un prim sens, denotativ („timpul dintre seară și dimineață”), cu un derivat metaforic, „somnia și visele nopții” (DE).

Sensul al doilea, figurat, este identic cu cel înregistrat și în DLR, cu variante definiționale, marcându-se „lipsa de lumină”,

„întunericul adânc” (*noaptea cea deșartă*), având, la rândul lui, derivatul definit prin „stare de tristețe”, regăsit cu același regim, dar cu o lărgire semică în DLR: „stare de tristețe (apăsătoare), de suferință morală, de apăsare”, beneficiind ca susținere și de texte eminesciene (*ochii tăi sunt stele-n noaptea mea*). În lanțul derivativ al sensului sunt și înțelesuri decodabile doar în limitele contextuale ale poemului eminescian: „(Contextul se referă la ciclica naștere – moarte – renaștere a cosmosului) Neantul, haosul de dinainte de începutul lumii. *Dar sori în lume de n-or fi/ Din noapte or să crească*”. Apoi, „(Și determinat prin „vecinică”, „vergină”, „crudă”) Haosul de dinainte de începutul lumii. *Din reci adâncuri ce ascund/ Cuvântul nopții crude...*” și, inclusiv, sensul metaforic „Stare sufletească tulbure și apăsătoare, suferință morală. ...*Revarsă liniște de veci/ Pe noaptea mea de patimi.*”

Extensia semică, printr-o derivare succesivă pe linie figurată, transpare cu evidență prin tehnică lexicografică, relevanța lexico-semantică propriu-zisă fiind verificabilă în timp, ca o reală deschidere spre o nouă proiecție semantică, indice al unei necesități în comunicare. Astfel, potențialul lexico-semantic expresiv, alături de importanța lui strict lingvistică, se constituie și într-o mărturie utilă (gnoseologic, filozofic, psihologic, sociologic etc.) pentru interpretări atotcuprinzătoare și veridice în spațiul gândirii și simțirii românești (vezi, de pildă, CS, IS, MA, OP, VS).

BIBLIOGRAFIE

- BES Bucă, Marin, Evseev, Ivan, *Probleme de semasiologie*, [Timișoara], Editura Facla, 1976.
- CS Coteanu, Ion, *Stilistica funcțională a limbii române*, București, EA, 1973.

- DE Marian, Rodica, Șerban, Felicia, *Dicționarul Luceafărului eminescian*, Cluj-Napoca, Clusium, 2000.
- DEX *** *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Univers Enciclopedic, 1996.
- DLR *** *Dicționarul limbii române*, Serie nouă, tomul VII, partea 1, litera N, București, EARSR, 1971; tomul XI, partea a 3-a, litera T, București, EARSR, 1983.
- DȘ *** *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, București, EȘ, 1997.
- FL Fontanier, Pierre, *Figurile limbajului*, București, Editura Univers, 1977.
- GF Genette, Gérard, *Figuri*, București, Editura Univers, 1978.
- IL Irimia, Dumitru, *Limbajul poetic eminescian*, Iași, Editura „Junimea”, 1979.
- IS Iordan, Iorgu, *Stilistica limbii române*, ed. 2, București, EȘ, 1975.
- MA Munteanu, Ștefan, *Limba română artistică*, București, EȘE, 1981.
- ML Munteanu, Ștefan, *Lingvistică și stilistică*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2005.
- MS Munteanu, Ștefan, *Stil și expresivitate poetică*, București, EȘ, 1972.
- MSA Munteanu, Ștefan, *Scrieri alese*, Cluj-Napoca, Clusium, 2003.
- OP Oancea, Ileana, *Poezie și semioză*, Timișoara, Editura Marineasa, 1999.
- RM Ricoeur, Paul, *Metafora vie*, București, Editura Univers, 1984.
- TS Tamba-Mecz, Irène, *Le sens figuré*, [Paris], Presses Universitaires de France, [1981].
- VS Vianu, Tudor, *Despre stil și artă literară*, [București], Editura Tineretului, [1965].